

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3826>

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİNİN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ VE -daş (-taş, -laş) EKİNİN KULLANIM ŞEKİLLERİ

STATISTICAL ANALYSIS OF DERIVATIONAL AFFIXES IN KYRGYZ TURKISH AND USAGE OF -daş (-deş/-laş)

Gamze SOMUNCUOĞLU ÖZOT*

Öz

Türk dili, tarihinin bazı dönemlerinde “kendi kanunları içinde ilerlemesi gereken yapı”sını olumsuz yönde etkileyecek süreçlerden geçmiş olsa da güçlü varlığını devam ettirmekte; lehçeleri, şiveleri ve ağızlarıyla zengin bir görünüm arz etmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde uygulanan sistemli programlar neticesinde Kırgız Türkçesine Rusçadan kelimeler girmişse de bu durum dilin ana yapısında bir tahribat oluşturmamıştır. Kırgız Türkçesi üzerine hem Türkiye’de hem de Kırgızistan’da yapılan akademik çalışmalar, bu dilin hızlı bir şekilde toparlanıp, canlılığını devam ettirmesini sağlamış/sağlamaktadır.

Bu çalışmada özel olarak mercek altına alınacak olan Kırgız Türkçesindeki isimden isim yapan ekler; yer isimleri, alet ve araç isimleri, topluluk isimleri, durum bildiren isimler, meslek isimleri, dil isimleri, yer isimleri, soyut isimler yapma gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. Eşitlik, ortaklık, bağlılık, mensubiyet bildiren bir ek olan -daş,-deş,-taş, -teş ekinin Kırgız Türkçesinde “I” harfli varyantlarıyla da karşılaşmaktadır. Kırgız Türkçesinde yuvarlak ünlülerin yoğun bir şekilde kullanılıyor olması sonucu yuvarlak ünlülü formları da bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi’ne bakıldığında bu ekin yalnızca -daş, -deş, -taş, -teş şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Yapılan bu çalışmada öncelikle Konstantin Kuzmiç Yudahin’in iki ciltlik *Kırgız Sözlüğü* taranarak “isimden isim yapım ekleri”yle türetilmiş bütün kelimeler fişlenmiştir. Bunların içinden işlek olanların kullanım sayıları tespit edildikten sonra -daş/-deş/-doş/-döş/-taş/-teş/-toş/-töş/-laş/-leş/-loş/-löş isimden isim yapım ekleri özel incelemeye alınmıştır. Bunun yapılmasındaki amaç hem bu eklerle oluşturulmuş kelimelerin köklerini belirlemek hem bu eklerin fonksiyonlarını göstermek hem de Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla mukayesesi yapmaktır. Çalışmada Konstantin Kuzmiç Yudahin’in sözlüğünde yer alan ve işlek olan isimden isim yapım eklerinin kullanım adetlerinin tespit edilmiş olmasının, Kırgız Türkçesinin Türkçenin diğer lehçe ve şiveleriyle mukayesesinde yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Dil, Yapım Ekleri, Çağdaş Türk Lehçeleri.

Abstract

Turkish language has gone through difficult processes in the past.. Nevertheless, it remains strong. It has a rich appearance with its dialects. Although the Russian language entered Kyrgyz Turkish as a result of systematic programs implemented during the Soviet Union period, this situation did not cause any damage to the main structure of the language. Both in Turkey have academic studies on Turkish Kyrgyz in Kyrgyzstan. This allows the language to recover quickly and maintain its vitality.

In this study, suffixes that make noun from noun were examined in a special way.. Place names, tool names, community names, status reporting names, profession names, language names, place names, intangible names, such as making a wide range of uses. There are also variants of -daş, -deş, -taş, -teş suffix which is an affirmation of equality, partnership, loyalty and membership in the Kyrgyz Turkish with the letter “I”. As a result of the intensive use of round vowels in Kyrgyz Turkish, there are also round vowel forms. In Turkish, this derivational affix is used only as -daş,-deş,-taş,-teş.

In order to support this important issue, this study was primarily searched by Konstantin Kuzmic Yudahin's two-volume Kyrgyz Dictionary. All words derived from the noun derivational affix are tagged. The usage numbers of the busiest ones were determined. The suffixes from the noun. -daş/-deş/-doş/-döş/-taş/-teş/-toş/-töş/-laş/-leş/-loş/-löş were added to the special examination. The purpose of doing so is to determine the root of both words formed with these additional functions and demonstrate the use of this adds both to make the comparison with Turkish in Turkey. In the study, the usage number of noun suffixes from noun was determined.It is thought that this study will benefit Kyrgyz Turkish in comparison with other dialects of Turkish.

Keywords: Kyrgyz Turkish, Language, Derivational Affixes, Contemporary Turkish Dialects.

* Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan Cumhuriyetini ilk tanıyan ülke elbette Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. O günden bu yana Türkiye Cumhuriyeti Kırgızistan'a her konuda destek olmuş, binlerce Kırgız öğrenciye tam burslu olarak Türkiye'de eğitim-öğretim olanağı sunmuş, ekonomik ve kültürel teşkilatlar, dernekler, vakıflar kurarak işbirliğini geliştirmeye ve taze tutmaya gayret etmiştir. Kırgız kültürünün ve dilinin geçmişten bugüne değerlendirilip geliştirilerek devam ettirilmesi sürecine destek olabilmek, ortak köklerimize ışık tutabilmek adına Türkiye'de 1991 yılından beri yapılan akademik çalışmaların sayısı her yıl biraz daha artmaktadır. Bu çalışmaların içeriğine bakıldığında ortak kültürel belleğin hatırlatılması, Kırgız dilinin ve edebiyatının özellikleri, Türkiye- Kırgızistan ilişkileri, Kırgızların tarihi gibi konular ilk olarak dikkatleri celp edenler olacaktır.

Milletlerin bir arada yaşayabilmeleri için ortak bir kültürün ehemmiyeti tartışma götürmez bir konudur. Kültürün en önemli unsurlarından biri olan dil, Muharrem Ergin'in tanımına göre "insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir (Yaman 1998, 3). Bu tanımda da görüldüğü üzere dilin milleti birleştiren ve koruyan bir yapısı bulunmaktadır. Aynı millet içinde yaşayan fertler birbirini anlayabildiği ölçüde bir arada yaşayabilirler, fikir ve duygu alışverişi yapabilirler. Fertler birbirini anlayamadığı zaman ayrışmalar başlar. Tarih "dil" in birleştirici gücünü gösteren ve bu güçten korkanların aldıkları tedbirlerle doludur. Alınan tedbirlere en güzel örnek -konuyla da bağlantılı olarak- belki de Rusların kendi egemenliği altındaki Türk topluluklarının her birine ayrı bir alfabe kullanmayı dayatmasıdır. Bu şekilde birbirleriyle olan bağlantıları koparılmaya çalışılmıştır.

Bugün birçok olumsuz ve yanlış kullanıma dönemleri olmasına rağmen güçlü yapısını devam ettiren Türkçe; lehçeleri, şiveleri ve ağızlarıyla zengin bir görünüm arz etmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde uygulanan sistemli programlar neticesinde Kırgız Türkçesine Rusçadan kelimeler girmiş olsa bile bu dilin ana yapısında bir tahribat oluşturulamamıştır. Kırgız Türkçesi üzerine hem Türkiye'de hem de Kırgızistan'da yapılan akademik çalışmalar bu dilin hızlı bir şekilde toparlanıp, canlılığını devam ettirmesini sağlamış/sağlamaktadır.

Bu önemli konuya destek verebilmek adına yapılan bu çalışmada öncelikle Konstantin Kuzmiç Yudahin'in iki ciltlik *Kırgız Sözlüğü* taranarak "isimden isim yapım ekleri"yle türetilmiş bütün kelimeler fişlenmiştir. Bunların içinden işlek olanların kullanım sayıları tespit edildikten sonra -daş/-deş/-doş/-döş/-taş/-teş/-toş/-töş/-laş/-leş/-loş/-lös isimden isim yapım ekleri özel incelemeye alınmıştır. Bunun yapılmasındaki amaç hem bu eklerle oluşturulmuş kelimelerin köklerini belirlemek hem bu eklerin fonksiyonlarını göstermek hem de Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla mukayesesini yapmaktır. Çalışmada öncelikle Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi hakkında genel bir bilgi aktarımı yapılacaktır. Ardından gelen inceleme kısmında, çalışmaya konu olan eklerle ilgili bilgiler verilecek ve örnekler verilecek, isimden isim yapım eklerine dair istatistiksel veriler paylaşılacaktır.

1. Kırgız Türkleri

Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biri olan Kırgız Türkleri, M.Ö. I.-II. yüzyıllara ait Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre Tıyan-Şan ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Ge-kun, Kien-kun, Kik-kun adlarıyla anılan bağımsız bir devlet kurmuşlar ve/fakat daha sonra Hunların yönetimi altına girmişlerdir (Gülensoy, 2000, 189). 560 yılında Kök-Türklerin, 758 yılında Uygurların hâkimiyetinde görülen Kırgızlar, 840 yılında Uygurların himayesinden kurtulup Ötüken'de bir devlet kurarlar; ancak bu devlet Kara Hitaylar tarafından 924 yılında ortadan kaldırılır. Kırgızlar, XIII. yüzyılı kasıp kavuran Moğol istilası sonucu bu devletin tahakkümü altına girmiştir (Çengel, 2005, 29). 1217'de bu tahakkümden kurtulmak için ayaklanmışlar; ancak başarılı olamamışlardır. 1399'da Oyratlarla birlikte başlattıkları isyan sonucunda bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Oldukça kısa süren bu bağımsızlık macerası Timur'un onları egemenliğine dâhil etmesiyle bir süreliğine son bulmuştur. Bu süreç içinde devam eden Moğol zulmü Kırgızları yıldırılmış, onların Kazak bozkurlarına çekilmelerine neden olmuştur. XVI-XVII. yüzyıllarda Kalmuk ve Mogollarla mücadele etmişler, XVIII. Yüzyılda Türkistan'da teşekkül etmiş olan Hokand Hanlığına katılmışlar, yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Elbette ki bu durum Çin Devletinin hiç hoşuna gitmemiş ve 1757'de Doğu Türkistan ve Hokand Hanlığını devirmiştir. Bu tarihten itibaren Hokand Hanlığını oluşturan Kazak, Kırgız, Kıpçak ve Özbek Türkleri birbirleriyle sonu gelmeyen bir çekişme içine girmişler ve bu durumdan faydalanan Ruslar 1852 senesinden itibaren Türkistan memleketlerini ele geçirmeye başlamışlardır. 1876 yılında Hokand, Rusların eline geçmiştir. 6 Ağustos 1916 tarihinde Kırgızlar Ruslara karşı ayaklanmışlar ve nihayetinde birçok aile Çin'e göç etmek zorunda kalmış, yüzlerce insan General Kuropatkin tarafından kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Ruslar, 1 Mayıs 1918'de tüm Türkistan'ı

Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirmişlerdir. 1926 yılından itibaren Kırgızistan, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla anılmaya başlamıştır. 31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir (Çengel, 2005, 30-31).

2. Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesi Ural-Altay Dilleri ailesinin Altay bölümünün Türk dili grubuna dâhil bir dildir. Altay dilleri teorisinin gerçek kurucusu Fin bilgini Gustaf John Ramstedt'tir. Alman asıllı Nicholas Poppe ve Fin Pentti Aalto da bu teorinin derinleştirilmesinde önemli isimlerdir (Ercilesun, 2004, 20). XIII. yüzyıla kadar tek bir edebi dil kullanılan Türk dünyasında konuşma dilinin farklılıklar göstermesine karşın yazı dili ortaktır. XX. yüzyılın başlarında Batı ve Kuzeydoğu Türkçesi olarak yeni bir sürece girilmiş ise de uzun bir süre "Türkî til" olarak anılan ortak yazı dili devam ettirilmiştir. Sonrasında Çağatay Türkçesinden çeşitli yazı dilleri oluşturulmuştur. Başkurt, Tatar, Türkmen, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Özbek, Karaçay-Balkar, Kazak ve Kırgız olmak üzere 10 ayrı yazı diline bölünmüştür. Bununla birlikte XX. yüzyıla kadar edebî bir dili olmayan Gagavuz, Çuvaş, Tuva, Hakas, Saha, Altay lehçeleri de yazı dili olmuşlardır. XX. yüzyılın başlarına kadar Arap alfabesini kullanan Türkistan Türkleri 1925- 1930 yılları arasında Latin Alfabesine geçirilmişlerdir. Rus yönetimi 1937 yılında eski Sovyetlerdeki Türk topluluklarının her birine ayrı ayrı Kiril alfabeleri kullanmayı zorunlu kılmıştır (Çengel, 2005,34).

Kırgız Alfabesinde 22'si ünsüz, 8'i ünlü olmak üzere 34 harf bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri ünlü yuvarlaklaşmasıdır. Sözcüklerin ilk hecelerindeki yuvarlak ünlüler (o,ö,u,ü) sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri yuvarlaklaştırır. yoldaşlarım – coldoştorum, söyleşme- süylösmö sözcüklerinde bu yapı net bir şekilde görülebilir. Arap ve Fars dillerinde Türkiye Türkçesine e harfi ile giren pek çok sözcük Kırgız Türkçesine -a ile girmiştir. Edebiyat- adabiyat, mesele-masele, derece-daraca örneklerinde olduğu gibi. Arap ve Fars dillerinden gelen sözcüklerdeki uzun i'ler Kırgız Türkçesinde "iy" ya da "ıy" şeklinde kullanılmaktadır. İlmî- ilmiy, netice- natıyca sözcüklerinde olduğu gibi. Başka dillerden alınan sözcüklerden r, i, v harfleriyle başlayanların önüne bir ünlü ses getirilir ve v'ler b'ye dönüştürülür. Razi- irazi, vakit- ubakit örneklerinde bu dönüşüm görülmektedir. Kırgız Türkçesinde sözcük başlarındaki y'ler c'ye döner. Yaş-caş, yurt-curt örneklerinde görüldüğü gibi. Türkiye Türkçesinde g ile başlayan Türkçe asıllı sözcükler Kırgızcada k ile başlar. Gelmek- kelü, gülmek-külü. Türkiye Türkçesinde d ile başlayan Türkçe asıllı sözcükler Kırgızcada t ile başlar. Dil- til, düşmek- tüşü örneklerinde görüldüğü gibi. Türkçe asıllı sözcüklerdeki c'ler Kırgızcada ç'dir. Birinci- birinçi, başkaca-başkaça. Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki f sesleri Kırgızcada p olur. Defter-depter, fayda-payda örneklerinde görülmektedir. Arapçadan geçen sözcüklerdeki ayın sesi, ğ veya ya'ya dönüşür. Muallim- muğalim, şariat-şariyat. Yabancı dillerden alınan sözcüklerin başındaki h'ler düşer. Her- ar, hüner- önör örneklerinde olduğu gibi. Arap ve Fars dillerinden gelen sözcüklerdeki hırıltılı h'ler k'ye döner. Haber-kabar, ruhsat- uruksat. Türkiye Türkçesindeki varmak- baru, vermek-berü, var-bar şeklini almıştır. Kırgız Türkçesinde ğ sesi düşer ve bunun sonucu olarak uzun ünlüler ortaya çıkar. Bu uzun ünlüler Kırgızcada çift yazılarak gösterilmektedir. Bağır- boor, ağız- ooz. Alınan sözcüklerde ünlüler arasında kalan v de düşer ve uzun ünlü meydana getirir. Kavim-koom, cevap-coop. Dışardan alınan sözcüklerde ünlüler arasında kalan h düşer ve yine uzun ünlü oluşturur. Şehir- şaar, kahraman- kaarman sözcükleri bu kurala iyi birer örnektir (Gülensoy, 2000, 193-194).

3. Yudahin'in Kırgız Sözlüğü'ndeki İsimden İsim Yapan Ekler

Bilindiği üzere Türkçe, yapı açısından yapılan dil sınıflandırmasında eklemeli/bitişken diller içinde yer almaktadır ve bu grubun sondan eklemeli diller kategorisine dâhildir. Kelimeler baştan ek almazlar, sonlarına getirilen eklerle türetilirler. Türkçede kelime kök ve gövdelerine getirilerek kelimenin yeni bir kavram kazanmasını sağlayan yapım ekleri dört şekilde kullanılır: İsimden isim yapan ekler, fiilden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler. Bu çalışmada özel olarak mercek altına alınacak olan isimden isim yapan ekler yer isimleri, alet ve araç isimleri, topluluk isimleri, durum bildiren isimler, meslek isimleri, dil isimleri, yer isimleri, soyut isimler yapma gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Çalışmada Konstantin Kuzmiç Yudahin'in iki cilt halindeki Kırgız Sözlüğü taranmış, isimden isim yapan yapım ekleriyle türetilmiş sözcükler fişlenmiş, işlek olanların kullanım sayıları belirlenmiş ve -daş/-deş/-doş/-dös/-taş/-teş/-toş/-tös/-laş/-leş/-loş/-lös eki ile yapılan sözcükler özel incelemeye alınmıştır.

Yudahin, 1920'li yıllarda Hüseyin Karasev ile birlikte Kırgız konuşma diline dayanan bir derleme çalışması yapmıştır. 1940 yılında yayımlanan bu eser içerisinde destanlar, masallar, türkülerden kısacası folklorik ürünlerden süzülerek gelen sözcükler barındırdığında oldukça değerli bir sözlüktür. Atatürk'ün çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığını yazı diline kazandırılmasına önem vermesi, Türk Dil Kurumunun kurulması ve milli dil bilincinin yerleşmiş olması Kırgız Sözlüğü'nün hemen 1945 yılında Abdullah Battal

Taymas tarafından Türkçeye çevrilmesine vesile olmuştur. Yudahin Kırgız Türkçesi üzerine yaptığı çalışmaları geliştirmiş ve 25 yıl sonra 1965 yılında yayımladığı Kırgızca-Rusça Sözlük çalışmasıyla SSCB Devlet Ödülünü almaya hak kazanmıştır. Yudahin'in Kırgız Sözlüğü üzerine yapılan sayıma göre toplam 22644 madde başı tespit edilmiştir. Sözlüğün alıntı olamayan yerli söz sayısı: 10.933 isim, 7972 fiil, 165 edat, 93 zamir olarak belirlenmiştir (Öner, 2008, 104).

Konstantin Kuzmiç Yudahin'in sözlüğü incelendiğinde işlek olan isimden isim yapım eklerinin kullanım adetleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- lık,-lik eki : 1131
- lı,-li eki : 780
- çı,-çi eki : 483
- sız, -siz eki : 216
- çıl,-çil eki : 111
- daş,-deş eki : 90
- kı,-ki eki : 68
- ça,-çe eki : 40
- k eki : 23
- man,-men eki : 19
- çık, -çik eki : 19
- çak, -çek eki : 18
- l eki : 16
- ak, -ek eki : 11
- nçı, -nçi eki : 11
- tay eki : 10
- kay, -gay eki : 10
- sak, -sek eki : 8
- ke eki : 5
- t eki : 4

sefer kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Yudahin'in Kırgız Sözlüğü'nde kullanılan ve işlek olan isimden isim yapım eklerinin sayısının 20 olduğu görülmektedir.

4. -daş/-deş (-doş/-döş/ diş /-taş/-teş/-toş/-töş/ -tuş/-laş/-leş/-loş/-löş) Eki

Eşitlik, ortaklık, bağlılık, mensubiyet bildiren bir ek olan -daş,-deş ekinin Kırgız Türkçesinde l harfli varyantlarıyla da karşılaşılmaktadır. Kırgız Türkçesinde yuvarlak ünlülerin yoğun bir şekilde kullanılıyor olması sonucu yuvarlak ünlülü formları da bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi'ne bakıldığında bu ekin yalnızca -daş, -deş, -taş, -teş şeklinde kullanıldığı görülmektedir. "Kardeş (kardaş- karın+daş, karın+da+eş), arka+daş (arka+da+eş), yol+daş, ülkü+daş, meslek+taş, gönül+daş, yan+daş, sır+daş, çağ+daş, yurt+taş" (Gülensoy, 2000, 372).

Yudahin'in hazırladığı Kırgız Sözlüğü'nde yer alan -daş/-deş (-doş/-döş/ diş /-taş/-teş/-toş/-töş/-tuş/-laş/-leş/-loş/-löş) isimden isim yapan eklerle oluşturulmuş bazı sözcüklere ayrıntılı bir şekilde bakılacak olursa:

- Araket + teş: karşılıklıca hareket eden, hep beraber iş gören
- Araket: hareket, çalışma, teşebbüs, uğraşma (s. 39-40)
- Aş+taş: sofradaş
- Aş: I. gıda II. yemiş, mahsül III. ölüyü anmak üzere verilen ziyafet (s.53)
- Ata+laş : babadaş, soydaş (babaları bir olan) (s. 57)
- At + daş : adaş
- At : I. ad, isim II. şöhret III. zamir IV. Lakap (s. 57)
- Ayak+ taş : sınırdaş, birbirinin aynı olan, uçları birbirine dokunan
- Ayak : I. ayak II. son, netice (s. 62)
- Ayıl+daş : Aynı köyden olan, avuldaş
- Ayıl: avul, obalar yığımı (s. 66)
- Bikir + deş : fikirdeş, hemfikir (s. 119)

- Boor + doş : akraba, hısım
Boor: I. karaciğer II. kan kardeşi III. daş yamacı (s. 129-130)
Caat+taş: taraftar
Caat: I. düşman taraf II. zümre, grup (s. 159)
Carna+laş: hisse ortağı
Carna: hisse, pay (s. 183)
Cardam+daş: birine yardım edenler
Cardam: yardım, müzaharet (s. 180)
Cayloo+loş : yaylaktaş
Cayloo : yazlık, otlak, yaylak (s. 192)
Catın+daş: kindikteş
Catın: I. döl yatağı, rahim II. son döl eşi, meşime III. yatma yeri, yatak (s. 188)
Cenğ+deş: boyca ve vücudun kuruluşuna denk olan
Cenğ: kol (s. 201)
Cer+düş : Hemşeri
Cer: I. Arz,yer, mahal II. mit, toprak, su ilahı III. mesafe (s. 202)
Cıl+daş: yıldaş, yaşıt
Cıl: yıl (s. 207)
Col+daş: yoldaş
Col: I. yol II. hat, satır III. tertip IV. defa V. ruhsat VI. hediye (s. 220)
Çek + teş : hudut boyundaki, bitişik, müşterek, hududa malik olan
Çek : hat, hudut (s. 259)
Denğgel +deş : müsavi, denk
Denğgel : seviye (s. 305)
Din+deş: Dinleri bir olan (s. 309)
El+diş: soydaş, yurttaş
El: I. Soy, kabile, halk, millet II. soydaş III. sivil IV. memleket, devlet (s. 324)
Emçek +teş : süt kardeş
Emçek : meme (kadın memesi) (s. 329)
Emşek+teş: emekdaş, iş ortağı
Emşek: I imik, bingıldak II. emek (s. 329)
En+deş: (hayvan hakkında) başkalarıyla aynı ime(damgaya) sahip olan
En: hayvanların kulaklarına yapılan damga (s. 331)
Ene + leş : kardeş
Ene : anne (s. 332)
Eşik+taş: kapı komşusu
Eşik: I. kapı ağzı II. kapı (s.342)
Iyman+daş: imandaş
Iyman: iman (s.363)
Iman+daş: dindaş
Iman: vicdan (s. 352)
Ik+taş: menfaattaş
Ik: I. rüzgârın geçmediği kuytu yer II. elverişli haller, münasip an (s. 348)
Kadır+daş: I. birbirini sayanlar II. sevgili
Kadır: liyakat, değer, itibar, prestij (s. 382)
Kezek+teş: nöbetleşme
Kezek: I. sıra, nöbet II. zaman, an (s. 446)
Kindik+teş: karındaş
Kindik: göbek (s. 472)

- Konğu + laş : komşuda bulunan
Konğu : komşu (s. 483)
Koroo + loş : birbiriyle aynı avluda yaşayan
Koroo : I. koyun ağılı, hayvan avlusu II. koyun sürüsü (s. 489)
Köngül + döş : seven, sevgili
Köngül : gönül, kalp, arzu (s. 503)
Kural+daş: silah arkadaşı
Kural: silah, teçhizat, alet, cihaz (s. 523)
Munğ+daş: keder ve tasayı paylaşan
Munğ: keder, can sıkıntısı (s. 574)
Ortok + toş : ortak
Ortok : I. dost, arkadaş II. mahsülün bir kısmını alan, ortakçı (s. 600)
Ömür + löş : hayat arkadaşı, karı-koca (s. 610)
Öng+döş: renkçe birbirine yahut bir şeye benzeyen
Öng: yüz, çehre, beniz (s. 611)
Özök + töş : en yakın akraba
Özök : I. öz, iç, sap II. sidik yolu, III. yemek borusu (s. 619)
Sanaa+laş: fikirdeş, fikir ortağı
Sanaa: I. şuur, fikir, düşünce II. keder, tasa (s. 636)
Siydik+teş: bir babadan, muhtelif annelerden olan çocuklar yahut yavrular
Siydik: sidik, idrar (s. 652)
Suu + laş : aynı nehir kıyısında bulunan
Suu : I. su, nehir II. yağ, nemli (s. 670)
Söök+taş: akraba, hısım
Söök: I. kemik II. dünür III. naaş, ölü, ceset
Şerik+teş: bir şirkette hissedar
Şerik: ortak (s. 683)
Talap+taş: aynı şeyi isteyenler
Talap: temayül, talep, iddia (s. 701)
Tanag+taş: müşterek, bağlayıcı tellere malik olan
Tanag: I. ip, bağ, nakil, tel II. bir satın ölçüsü (s. 706)
Teng + tuş : I. denk, müsavi II. yaşıt, çocukluk arkadaşı
Teng : denk (s. 724)
Tuuğan+daş: Soydaş
Tuuğan: Hısım, soydaş, kabiledaş (s. 765)
Tür + döş : aynı çeşitten olan (s. 772)
Zat + taş : cinstes, aynı cinsten
Zat: madde, cins, cevher (s. 805)

Söz konusu eklerle türetilmiş sözcüklerin hepsine birden burada yer verilemeyeceğinden bazıları üzerinden Kırgız Türkçesinde bu ekin kullanım şekli gösterilmeye çalışılmıştır. Anlaşıldığı üzere bu ekin Kırgızca'daki kullanım alanı Türkiye Türkçesindeki göre çok daha geniştir. Tarihî yazı dillerinin genelinde de bu ekin kullanım alanı çok geniş değildir; ancak Kırgız Türkçesinde -daş/-deş (-doş/-döş/diş/-taş/-teş/-toş/-töş/-tuş/-laş/-leş/-loş/-löş) varyantlarıyla işlek bir kullanım sergiler. Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında -laş/-leş/-loş/-löş şeklindeki kullanımları özellikle dikkat çekmektedir.

Kırgız Türkçesindeki sözcüklerin ilk hecelerindeki yuvarlak ünlüler (o,ö,u,ü) sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri yuvarlaklaştırır kuralı bu ekin yuvarlak ünlü ile yapılmış versiyonlarını (-doş/-döş/-toş/-töş/-tuş/-loş/-löş) zenginleştirmiştir. Türkiye Türkçesinde de kısmen uygulandığı görülen bu kural Kırgız Türkçesindeki kadar yerleşik ve işlek değildir. Söz konusu ek Türkiye Türkçesinde yalnızca -daş/-deş/-taş/-teş versiyonlarıyla görülmektedir. Sırdaş, soydaş, özdeş, yurttaş, kardeş, sestes örneklerinde olduğu gibi.

Yukarıda verilen kelime analizleri, bu çalışmanın ikinci alt başlığında verilmeye çalışılan Kırgız Türkçesine ait genel özelliklerin ayrıntılı bir şekilde görülebilmesi açısından da yararlı olacaktır. Aynı zamanda Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinin karşılaştırmasını yapacak başka çalışmalara kaynak teşkil edecektir.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle Kırgız Türkleri tanıtılmaya çalışıldı ve tarihlerinin her daim bağımsızlık mücadeleleriyle dolu olduğu, 1991 yılından bu yana Kırgızistan Cumhuriyeti olarak bağımsızlıklarını sürdürdükleri görüldü. Kırgız Türkçesinin genel özellikleri özetlenmeye çalışılırken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Türk topluluklarının yazı dillerinin, alfabelerinin sürekli değiştirilmek suretiyle Türk topluluklarının ortak bir dil oluşturmalarının engellendiği anlaşıldı. Çalışmada, Konstantin Kuzmiç Yudahin'in iki ciltlik Kırgız Sözlüğü tarandı ve işlek olan isimden isim yapım eklerinin adetleri ve bu sözlük içinde her birinin kaç kez kullanıldığı saptandı. İsimden isim yapan eklerden -daş/-deş(/-doş/-döş/-taş/-teş/-toş/-töş-/laş/-leş/-loş/-löş) ve varyantları sözcükler üzerinden özel bir incelemeye tabi tutuldu ve bu eklerin Kırgız Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre çok daha işlek bir biçimde kullanıldıkları ispat edildi.

Diller canlı varlıklardır. Doğarlar, gelişirler ve taze tutulmaz, beslenmezlerse ölürlür. Uzun süre Rus yönetiminin baskısı altında kalmış olan Kırgız Türkçesi ve diğer Türkî cumhuriyetlere ait olan dillerin - yıpratılmış olsalar da -bu bilinç sayesinde yok olmadıkları, yaşatıldıkları görülmektedir. Kırgız Türkçesi, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin dille ilgili kurumları ve Kırgız halkının bilinçli yaklaşımıyla kendi kanunları içinde geliştirilerek güçlü bir şekilde devam ettirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ercilesun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları
Gülensoy, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Öner, Mustafa (2008). K.K. Yudahin Sözlüğüne Göre Kırgızca Söz Varlığı. *Belleten*, 56 (1): 101-112.
Yaman, Ertuğrul ve Mehmet Köstekçi (1998). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1994). *Kırgız Sözlüğü*. C I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.